

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО СХОДОЗНАВСТВА

УДК 811.22'373.45-112(369.1=512)

ІРАНІЗМИ В МОВІ ГУНІВ

Олег Бубенок

*Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України,
Відділ Євразійського степу,
вул. Грушевського, 4, Київ, Україна, 01001,
тел.: (38044) 279-34-40, e-mail: helgebub@gala.net*

Статтю присвячено походженню та семантиці термінів *strava*, що вжите у “Гетиці” Йордана, та *медос* і *хамос*, про які згадує Пріск Панійський. Щодо їхнього слов’янського та готського походження існують великі сумніви. Тому найвірогіднішою є гіпотеза про іранське (скіфо-сармато-аланське) походження цих запозичень у мові гунів. Також акцентовано увагу на іранському походженні імені *Аспарух*, що належало болгарському ханові, який був нащадком вождя гунів Аттілі.

Ключові слова: медос, хамос, страва, Пріск, Йордан, Аспарух.

У IV–V ст. н. е. панівною етнічною групою на півдні Східної та в Центральній Європі стали гуни, які прийшли зі степів Центральної Азії. Ця етнічна група, просуваючись через степи з Далекого Сходу до Європи, ймовірно могла зустріти племена іраномовних саків, масагетів, аланів, сарматів тощо. Такі тривалі контакти мали відобразитися на мові гунів, яку традиційно дослідники відносять до алтайської сім’ї. На жаль, свідочтва про гунську мову вкрай стислі і обмежені. Проте науковці вже давно звернули увагу на деякі слова індоєвропейського походження в мові гуні, які вони були схильні з суто патріотичних міркувань відносити або до запозичень з германських, або слов’янських мов. Чи мають вони рацію?

Найдокладнішу інформацію про гунів нам залишив грекомовний Пріск Панійський. Пріск відомий тим, що був у складі посольства східноримського імператора Феодосія до гунського правителя Аттілі, що відбулося між 448 і 450 роками. Результатом цієї подорожі став історичний твір, де відображені знання Пріска про історію, етнографію та мову гунів. На жаль, твір Пріска повністю не зберігся до наших днів, але утрачені розділи цього твору використав Йордан під час написання його “Гетики”. Твір Пріска неодноразово перекладали на європейські мови. У Східній Європі він став відомим завдяки перекладу на російську, що його зробив у середині XIX ст. Г. Дестуніс.

Уже перекладач та коментатор твору Пріска Г. Дестуніс звернув увагу на пасаж, що міститься при описі подорожі ромейських послів по землях Паннонії, де проживали

гуни. Пріск про це повідомляє: “В селениях отпускали нам в пищу – вместо пшеницы – просо, вместо вина, так называемый у туземцев *медос*. Следующие за нами служители получали просо и добываемое из ячменя питье, которое варвары называют *камос*” [36, с. 46]. Назви цих напоїв зацікавили Г. Дестуніса. Щодо походження першої назви перекладач у коментарях зазначив: “Якщо від цього слова *медос* відкинути грецьке закінчення *ос*, залишиться *мед*. Відомо, що слова, котрі позначають *мед*, у багатьох мовах індоєвропейських мають взаємну подібність. У цьому випадку, не можна не помітити, що форма *медос* ближче підходить до слов’янського *мед*, ніж до готського *milip*... та ніж до латинського *mel*; а це може означати, що в цьому краю або жили слов’яни, або вживались слов’янські слова” [36, прим. 57]. Щодо назви другого напою Г. Дестуніс писав: “Нейман... повертається до старовинної здогадки, «чи не почулося Пріску? Відомо, що монголи і калмики *кумисом* називали кобиляче молоко». Кобиляче молоко із ячміня! Г. Вельтман впевнений, разом з Венеліним, що *камос* – це квас: «Немає сумнівів, що ця назва виправлена, у повній впевненості, що Аттіла гун, тобто монгол...» Навряд чи перші видавці Пріска чули щось про кумис та про монгольство гунів” [36, прим. 58].

Саме схожість назв напоїв *медос* до слов’янського *мед* і *хамос* – до слова *квас* дала підстави багатьом дослідникам, насамперед слов’янського походження, пристати до тієї думки, що у першій половині V ст. у Паннонії жили слов’яни і гуни від них запозичили назви напоїв. Цієї думки дотримувалися, наприклад, Г. Вернадський [53], В. Кобичев [26] та інші дослідники. Проте при цьому така думка сформувалася лише на припущенні, що згадані терміни мають подібність до слов’янських назв напоїв. Інших доказів присутності слов’ян в Паннонії у V ст. немає.

Безумовно, слов’янський термін *мед* має давнє індоєвропейське походження і в минулому вживався не лише для позначення меду, а й хмільного напою із меду. На сьогодні в індоєвропейських мовах склалася досить цікава ситуація із позначенням для меду. У германських мовах існують свої слова, що є відмінними від інших індоєвропейських: англійське *honey*, німецьке *honig*, норвезьке *honning*, голандське *honing*, данське *honning*, шведське *honung* тощо. У романських мовах вже зовсім інші назви: італійське *miele*, французьке *miel*, іспанське *miel*, португальське *mel* тощо. У грецькій мед також позначався аналогічно – *мелі*. У слов’янських мовах позначення для меду та напою із нього дуже подібні до варіанта Пріска: сербсько-хорватське *мед*, болгарське *мед*, польське *miód* тощо. Складається враження, що версія про слов’янське походження терміна *медос* має під собою підстави.

Проте прибічники слов’янської гіпотези залишили поза увагою те, що в іранських мовах також існують аналогічні терміни, спектр застосування яких досить широкий. Не варто забувати, що алтайці-гуни з усіх індоєвропейських народів мали найінтенсивніші контакти з іраномовними номадами, з яких у складі гунської конфедерації племен особливо відзначились алани. Отже, найбільший інтерес можуть становити дані про осетинську мову.

І дійсно, в осетинській мові ще й досі існує термін *myd/mud*. За спостереженнями В. Абаєва, він “походить від іранського **madu-*, або **medhu-*. Цим словом називався як мед, так і хмільний напій, що із нього виготовлявся ... – *gong*”. Щодо семантичних

значень та поширеності цього терміна дослідник відзначив: “На іранському ґрунті нерідко означає також ‘вино’: перське *mai* ‘вино’, парфянське *mad* в *madubar* ‘постачальник вина’, *madustan* ‘винний склад’..., *madudar* ‘виночерпій’..., сгодійське *mδw*, *mwδu* ‘вино’..., сакське *mau* (із *maδu*), авестійське *maδu-* ‘вино’, ‘мед’, давньоіндійське *madhu-* ‘солодощі’, ‘мед’, старослов’янське *medь*, російське *мед*, литовське *medūs* ‘мед’, давньонімецьке *metu*, німецьке *Met* ‘медовий напій’, давньоірландське *mid*, тохарське *mit* ‘мед’, грецьке *μέδου* ‘хмільний напій’” [1, с. 135]. Безумовно, цей термін безпосередньо стосується авестійського *mad*, що має аналогічні значення. Похідними від цього слова С. Соколов вважає авестійські терміни *mada* – “сп’яніння” та *mast* – “п’яний”. Окрім того, дослідник відзначив в авестійській мові також близький за походженням термін *masti*, який, за його спостереженнями, має значення “знання”, “але пов’язується з хомом” [39, с. 280–281]. Такий зв’язок потребує окремого пояснення. Досить цікаво, що в сучасній осетинській мові існує термін *mast*, що має такі семантичні значення: “1. ‘гіркий’, ‘гіркота’; 2. ‘жовч’ (анат.); 3. ‘горе’, ‘неприємність’, ‘приголомшення’, ‘гнів’, ‘злість’...” [1, с. 76]. Походження значень цього слова В. Абаєв пояснив так: “Слово *mast* має подвійні зв’язки. Одні йдуть по лінії значення ‘гострий, неприємний смак’, порівняймо перське *mast*, белуджське *mastay*, афганське *matar*, давньоіндійське *mastu-* ‘кисле молоко’... Психологічні значення ‘горе’, ‘гнів’, ‘злість’ тощо могли розвиватися незалежно на базі ар. **mad-* ‘бути у збудженому стані’, і в цьому випадку можна залучити перське *mast* ‘п’яний’, ‘лютий’, памірське-ішкашимське *mast* ‘скажений’ (про коня), сакське *masta-* ‘п’яний’, ‘збуджений’, авестійське *mad-*: *masta-* ‘сп’яніти’, ‘збуджуватися’, давньоіндійське *mad-* ‘бути у збудженому стані’” [4, с. 77]. Отже, цілком очевидно, що в осетинській мові терміни *myd/mud* і *mast* пов’язані не лише за формою, але й за семантикою, бо відображають існування в минулому найдавнішого хмільного напою, який виготовляли саме з меду. Але згодом іраномовні скотарі почали робити хмільний напій із кислого молока.

Дані етнографії також свідчать на користь того, що бджільництво та приготування напоїв із меду були дуже добре відомі осетинам та їхнім предкам аланам. З цього приводу Б. Калоев зазначав: “Найдавнішим заняттям осетинів є бджільництво. Назва меду (*мыд*) та інші терміни, що пов’язані з цим видом господарської діяльності, повністю співпадають, особливо, коли вони беруться з дігорського діалекту, з індоевропейськими. З меду алани виготовляли чудовий хмільний напій ронг, про що згадують осетинські нартські сказання” [23, с. 104–105]. Ж. Дюмезіль також відзначив поширеність таких сюжетів. Насамперед, він писав: “В осетинському епосі як для наповнення чаші Нртамонга на спільних банкетах, так і для того, щоб наповнити життям застілля в приватних будинках, використовується різновид міцного хмільного напою, ронга, рецепт якого, очевидно втрачений. Мистецтвом приготування володіла Сатана. Завдяки цьому мистецтву вона, як свідчить відоме сказання, приводить до відчаю першу дружину Уризмага, зашкодивши чаклунськими чарами бродінню ронга, який молода дружина заквасила до повернення чоловіка з походу” [18, с. 182].

Щодо походження назви напою *ронг* В. Абаєв зауважив: “Походить закономірно від іранського **frān(a)ka-* від **frāna* ‘дух’, ‘дихання’. Порівняймо ягнобське *firān* ‘запах’, сгодійське **frān* (*βr’n*) ‘дух’, ‘дихання’, давньоіндійське *prāna* ‘дихання’, ‘дух’,

‘життєва сила’, ... *Rong* означав, вірогідно, ‘духовитий (напій)’. Пор. для ідеосемантики латинське *spiritus* ‘дух’ – ‘спирт’, саме так як німецьке *Geist* ‘дух’ – ‘спирт’, арабське та перське *ruh*” [1, с. 422]. На жаль, нам не відомий час, коли в мові предків осетинів назва напою *rong* мала замінити собою давній термін *myd/mud*. Нартський епос, де вжито термін *rong*, за спостереженнями його дослідників, виник у досить значний хронологічний проміжок часу – від скіфського періоду до часів пізнього Середньовіччя.

Не менш цікавою виявилася ситуація і в памірських мовах, що, як і осетинська, належать до східноіранських. У ваханській мові І. Стеблін-Каменський особливо відзначив термін *mod-*, *mod-*: *most*, що мав значення “скисати”, “киснути” у випадку, коли йшлося про закваску до кип’яченого молока. Дослідник запропонував досить цікаву етимологію терміна: “Давньоіранське *meda, *MAD* “скисати” (про молоко), (можливо, той самий корінь, що і аветійське *mad-*: *masta-* “сп’яніти”, “збуджуватись”; таджицько-перське *mast* “п’яний”, “скажений”...”. Аналог цьому термінові дослідник знайшов в осетинській мові (на що вже звернуто увагу), хорезмійській, курдській, булуджській, муджанській, ягнобській, шугнанській, сарикольській, афганській мовах зі значеннями: “кисле молоко”, “тільки що заквашене кип’ячене молоко”, “закваска” тощо [10, с. 387; 44, с. 235]. У цій ситуації найбільший інтерес становлять саме памірські мови.

У муджанській мові були зафіксовані терміни *mel-*: *mist* – “підходити” (про тісто) [11, с. 328]. У шугнанській мові існує низка аналогічних термінів: *maska* – “свіже (не-топлене) молоко”, *mast* – “п’яний, сп’янілий, хмільний”, *masti* – “пияцтво, сп’яніння, хміль”, *nimed*: *nimedd* – “готувати сметану та кисле молоко” [21, с. 173, 174, 188]. В ягнобській мові також було виявлено аналогічні терміни: *mast* – “п’яний”, *mastvu* – “стати п’яним”, “грати” (про коня, який застоявся), *masti* – “збудження”. При цьому ягнобцям був відомий термін *nimodin* – “молоко, що щойно було заквашене” [4, с. 285, 294, 355]. Язгулямцям були відомі також терміни *maska* – “вершкове масло” та *mast* – “скажений”, “той, хто є в екстазі” [47, с. 154, 306].

Отже, порівняльний аналіз ситуації із вживанням термінів, що походять від давньоіранського *mad*, свідчить на користь того, що в давні часи іранці використовували термін *mad* не лише для позначення меду, а й міцного хмільного напою, який виготовляли на основі меду шляхом бродіння. Похідним від *mad* стало *mast*, що означало сп’яніння. Проте з часом іраномовні скотарі для виготовлення хмільного напою почали використовувати молоко, насамперед кип’ячене. Унаслідок цього, терміни, що походять від давнього *mad*, іранці стали вживати для позначення особливих молочних продуктів.

У цій ситуації досить цікаво, що памірці для позначення продуктів із некип’яченого молока ще і досі використовують терміни, що дуже схожі на *χαμος* у творі Пріска. У ваханській мові відомий термін *xomeki* – “молоко, що скисло без закваски”, “простокваша” [10, с. 498; 44, с. 407]. У муджанській мові слово *xom* позначає “сирий, незварений” [11, с. 383], у шугнанській *xamer* означає “кисле тісто”, а *xamermo* – “дріжжі, закваска” [21, с. 262], в ягнобській *xamir* позначає “кисле тісто, квашню” та *xamirmoga* – “закваска” [12, с. 355], а в язгулямській мові термін *xamir* слугує для позначення кислого молока і *xamirto* – для позначення закваски [13, с. 306]. В осетинській мові

існує також аналогічна ситуація. Там відомий термін *хот*, що має такі значення: “сирій”, “несмажений”, “непечений” тощо. На думку В. Абаєва, цей термін походить від авестійського **ana-* / *ono-*. Дослідник вважає, що “в осетинській та інших іранських мовах слово представлене найчастіше з протетичним *х-* (*h-*)...” [3, с. 213].

Проте ситуація уявляється більш складною. Здається, що осетинське *хот* та близькі до нього терміни із памірських мов, а також *хацос* у гунів, за даними Пріска, безпосередньо стосуються давньоіранського *хаума* та давньоіндійського *сома*. Г. Бонгард-Левін та Е. Грантовський так визначали походження цього напою в давніх аріїв: “Сомою-хаумою називали рослину і сік, який із неї отримували, а також їхнє божество. Уявлення про цю священну рослину і відповідний ритуал доходять аж до спільноарійського періоду. «Рігведа» та «Авеста» подають схожі описи способу приготування напою, що робить п’яним, – соми: зібрану рослину замочували у воді, товкли у ступі або вичавлювали із неї сік спеціальним кам’яним пресом. Сік цідили крізь цідилку та розливали його у горщики, в яких його змішували з водою, молоком, ячмінними зернами, кислим молоком. Отримана суміш бродила, набуваючи особливого смаку та здатність збуджувати” [6, с. 113]. Дослідники вважають, що саме таким особливостям приготування і завдячує назва напою: “Слово *сома* – іранське *хаума* – утворене від дієслова *су* (*ху*) – «вичавлювати, готувати сік»” [6, с. 113]. Давні індійці та іранці надавали цьому напоєві особливого культового значення: його пили жерці під час жертвоприношення; приносили в жертву богам тощо [6, с. 113–114]. Проте протягом тисячоліть індоарії та іранці розселилися в різноманітних природних умовах, де рослина *сома* (*хаума*) вже не зустрічалася, хоча продовжувала існувати потреба у виготовленні священного напою. Г. Бонгард-Левін та Е. Грантовський так визначали дії індоіранців для подолання цих труднощів: “Відповідно до своїх культових традицій, вони виготовляли ритуальні напої, знаходячи придатні для цього рослини; у різноманітних природних умовах ними ставали, очевидно, різноманітні «плоди землі», що давали необхідний культовий ефект. Ще в ранніх індійських творах зафіксоване положення, відповідно до якого дозволялося замінити традиційний вид «соми» деякими іншими рослинами – травами, злаками, чагарниками. Проте всі вони мали мати схожі властивості, справляти ейфорійний вплив. Уже ранній коментатор «Рігведи» Саяна писав, що якщо неможливо здобути саме ту сому, про яку говорить священне писання, то треба взяти «путику» – певний різновид рослини, що в’ється; якщо немає і її, то темну траву «арджунані». Ритуальні тексти дозволяють у якості «аналогів» соми використовувати зерна ячменю, деякі сорти пахучих трав тощо. Сучасні зороастрійці – парси – для виготовлення хауми найчастіше використовують ефедру...” [6, с. 116–117].

У зв’язку з цим, варто нагадати, що Пріск повідомляв про напій у гунів – *хацос*, який виготовляли із ячменю [36, с. 46]. У той же час сучасні іраномовні народи – осетини, ваханці, язгулямі, мунджанці, ягнобці та інші східноіранські народи використовують терміни з основою на *хам* (*хом*) для позначення простокваші, тобто кислого молока, яке було виготовлено на основі сирого, некип’яченого, молока. Отже, предки гунів могли запозичити напій *хаума* в іранських племен саме на тому етапі, коли його почали виготовляти вже з ячменю. Це є також свідченням того, що в гунський період хмільний напій *хама* (*хома*) як у гунських, так в іраномовних кочових племен виготовляли на

основі ячменю. Ситуація в осетинській та памірських мовах може свідчити про те, що в післягунський період іраномовні скотарі почали виготовляти хмільний напій хам (хом) на основі сирого, некип'яченого, молока, що мало піддатися процесу бродіння. Унаслідок цього, через певний проміжок часу назва хмільного молочного напою в осетинів та памірців почала використовуватися для позначення простого кислого молока та продуктів, що мають виготовлятися із нього. З огляду на це, стає дуже цікавим походження хмільного напою із кобилячого молока – кумису, що набув поширення серед тюркомовних та монгололомовних скотарів, які заселили простори Євразійського степу після гунів і мали досить тривалі контакти з нащадками сармато-аланів.

Дослідники вже давно неодноразово відзначали пристрасть давніх іранських племен до виготовлення наркотиків та алкогольних напоїв, вживання яких мало ритуальне значення [6, с. 117–122; 18, с. 173–186]. Ж. Дюмезіль зауважив поширення серед предків осетинів – племен скіфо-сармато-аланського кола – існування інших хмільних напоїв, окрім ронга. За спостереженнями дослідника, іраномовним номадам були відомі також такі алкогольні напої: *sene* – “вино”, *aeluton* – “пиво” тощо [18, с. 182–186]. Спостерігаючи ситуацію з поширенням у минулому назв алкогольних напоїв серед осетинів та їхніх сусідів, Ж. Дюмезіль помітив дуже цікаву закономірність: “Не лише в мовах легко відбувається перехід від одного хмільного напою до іншого (*sane* – «вино» у західних черкесів, у кабардинців – «хмільний мед»; *alus* – це дослівно «пиво», *alu* – «хмільний мед» старопруською; що стосується ведичного *madhu*, грецького *methy*, які походять від індоєвропейської назви меду, то вони позначали інші напої – *сому*, вино, тощо), а й особливо у фольклорах та міфологіях часто формулюється або обігрується спорідненість або взаємодія цих двох рідин...” [18, с. 186].

До цього варто додати, що в осетинському фольклорі для позначення міцного алкогольного напою із меду використовується термін *rong* і для ячмінного пива – слово *aeluton*, тоді як у тексті Пріска їм відповідають позначення для цих же напоїв – *μέδος* і *χαμος*. Складається враження, що у предків осетинів, аланів, терміни *rong* та *aeluton* мали з'явитися лише у післягунський період. Проте можливий й інший варіант – предки гунів могли запозичити хмільні напої та назви їх не від аланів у степах Східної Європи, а в Центральній Азії – від інших іраномовних племен скіфо-сармато-масагетського походження. Непрямим доказом цього може бути збереження у памірців термінів з основою *mod-* або *ham-* і це при тому, що згадані осетинські назви для напоїв їм не відомі. Складається враження, що в Центральній Азії іраномовні скотарі в нових умовах після гунів припинили виготовляти хмільні напої із меду та ячменю, але від виробництва збуджуючих напоїв не відмовилися. Їх почали робити із кип'яченого та сирого молока, що мало перебродити. При цьому традиційні індоєвропейські назви для збуджуючих напоїв – *mod* та *ham* перейшли на нові слобоалкогольні вироби із молока. При цьому можливо, що напій *χαμος* (*ham*), який виготовляли на основі сирого молока, припав до вподоби тюркомовним номадам і під назвою *кумис* набув поширення не лише серед тюрків, а й серед монголів.

Окрім того, як вже повідомлялося, деякі пасажи із частково втраченого твору Пріска містяться в творі Йордана “Про походження і діяння гетів” (*Getica*). Йордан, посилаючись на невідомий нам фрагмент із твору Пріска, повідомляє, що гунські воїни,

довідавшись про смерть свого правителя Аттіли, відповідно до своїх звичаїв, почали відрізати частину свого волосся і надрізати собі обличчя. Після цього тіло Аттіли перевезли в степ і помістили в спеціальний намет. Кращі вершники гунів на конях об'їжджали навкруги те місце, де був небіжчик. Нарешті, після голосінь Аттілу поховали у кургані, на якому гуни, за словами Йордана, улаштували *stravam*, що безпосередньо стосувалося бенкету на честь покійного. Аттіла був похований у трьох трунах – золотій, срібній та залізній. Разом з ним у могилу поклали його військові трофеї і коштовності. Аби запобігти пограбуванню могили, гробарі були убиті [22, с. 117, 172].

Найбільші суперечки серед дослідників викликав наступний уривок із твору Йордана: “postquam talibus lamentis est defletus, stravam super tumulum eius quam appellant ipsi ingenti commessatione concelebrant” [22, с. 172]. У Східній Європі звикли посылатися на варіант перекладу цього фрагмента, який кілька десятиліть тому виконала О. Скржинська: “Після того, як він був оплаканий такими стогонами, вони справляють на його кургані «страву» (так називають це вони самі), супроводжуючи її величезним бенкетом” [22, с. 117]. Саме невизначені дані про вживання слова *strava* уже давно зумовили появу великої кількості літератури, де дослідники намагалися пояснити походження і семантику цього слова. Науковці здебільшого зійшлися на тім, що термін *strava* є запозиченням у гунській мові. Однак у цьому випадку склалася досить цікава ситуація, відповідно до якої слов'янські дослідники бачили в названому терміні запозичення, яке, на їхню думку, могло потрапити до гунів у результаті контактів зі слов'янами, а німецькі вчені в слові *strava* побачили запозичення з мови готської, керуючись тим, що Йордан мав готське коріння і готи тривалий час перебували у сфері впливу гунів. Існують і інші гіпотези.

Одним із перших гіпотезу про готське походження цього терміна висунув Яків Грім, на думку якого, це слово могло походити від готського слова *straujan* – “прости-рати”. Отже, німецький учений припустив, що слово *strava* мало б означати похоронне багаття, тобто ліжко, на якому повинні були покласти померлого для спалення [50]. Наприкінці XIX ст. Т. Момзен також схилився до того, що слово *strava* (*straba*) мало готське походження й означало похоронне багаття. Якщо дотримуватися міркувань Т. Момзена, то виходить, що слов'яни, як і гуни, могли сприйняти від готів термін *strava* [51, s. 198]. У XX ст. деякі німецькі вчені також продовжували дотримуватися думки про готське походження зазначеного терміна. Е. Шварц вважав, що *strava* походить від терміна *sútrava*, якому відповідає значення Gerüst – “підпірки, багаття” [52, s. 225]. У С. Файста *strava* походить від давньонімецького *stro*, gen. *strawe*, давньоісландського *strā*, англосаксонського *strew* – “солома” і відповідно перекладається як “купа зброї для переможного багаття” [49, s. 103].

Однак етимологічні розвідки німецьких учених на користь готського походження слова вже споконвічно викликали різку незгоду з боку слов'янських учених. Ще в першій половині XIX ст. П. Шафарик вважав, що слово *strava*, яке згадано у творі Йордана, має слов'янське походження. Саме це дало підстави йому говорити про слов'янську присутність у гунському об'єднанні [46, с. 256–257]. Найбільше ж обґрунтування отримала слов'янська гіпотеза у дослідженнях А. Котляревського, який запропонував досить оригінальну етимологію терміна *страва*: “с-т-р-в-а – від слов'янського кореня *троу*,

від якого походять дієслова *троути, напроути, напровити*... Але власний зміст був з давніх часів: годувати, харчувати..." [27, с. 39–40]. Обставини запозичення терміна гунами від слов'ян А. Котляревський пояснив так: "Слов'яни, разом із іншими племенами, могли і повинні були ввійти до складу дружини Гунів" [27, с. 38].

Варто зазначити, що ця гіпотеза надалі знайшла широку підтримку саме серед слов'янських дослідників, що також насторожує. Перекладач твору Йордана на російську мову "Гетіка" О. Скржинська не сумнівалася в слов'янському походженні терміна *страва* і відповідно у своїх коментарях відзначила: "Страва – їжа, страва, юшка, вариво... У даному випадку Йордан під «стравою» мав на увазі «тризну», поминальний бенкет, поминки покійного бенкетом..." [38, с. 327, ком. 629].

Слов'янська гіпотеза про появу терміна *strava* у "Гетиці" Йордана набула особливої популярності серед дослідників колишнього Радянського Союзу. В. Кобичев у своїй книзі "У пошуках прабатьківщини слов'ян" походження терміна пояснив так: "страва (*strava*) – «поминальний бенкет», улаштований, за повідомленням Йордана, на могилі Аттіли, слово, що у тім же значенні «поминки» і понині зустрічається у низці діалектів польської, чеської, словацької, української та російської мов" [26]. Не можна залишити поза увагою також оригінальну гіпотезу сучасного канадського вченого Г. Сотірова, який також належить до прихильників слов'янських коренів терміна *strava* у творі Йордана. Дослідник вважає: "Швидше за все, це слово не було монгольським (гунським). Якби воно було таким, початкове «s» було б аспіративним, і слово звучало б як *istrava*, як у сучасній турецькій чи угорській... Правда, для цього дивного слова є ще одне пояснення. В Югославії свято церковних святих зветься *slava*. Цілком можливо, що це слово стосується терміна, яким були названі поминальні ігри на честь Аттіли. Через те, що грекам було важко вимовляти сполучення приголосних «sl», звичайно вони вимовляли і писали його як «sthл». Тому ймовірно, що в оригінальному грецькому тексті Приска слов'янське слово *slava* перетворилося в «*sthlava*». Йордан, який, як ми знаємо, писав латиною, значною мірою користувався книгою Приска. При цьому в нього могла виникнути спокуса латинізувати «*sthlava*» у «*strava*»..." [41].

Останнім часом ідею слов'янського походження терміна *strava* у "Гетиці" Йордана активно відстоюють Л. Гіндін та Ф. Шелов-Коведяєв, які запропонували переклад фрагмента тексту Йордана, відмінний від варіанта О. Скржинської: "Після того, як він був оплаканий такими голосіннями, вони влаштовують нагорі його кургану бенкет, який вони самі називають страва..." [9, с. 161]. Що стосується походження терміна "страва", то дослідники не мають жодних сумнівів щодо того, що він має слов'янське походження і має значення "похоронний бенкет, поминки" [9, с. 164–165].

Однак і в слов'янській гіпотезі є певні недоліки. Т. Момзен заперечив можливість слов'янського походження слова "страва" у творі Йордана на тій підставі, що на Середньому Дунаї у V ст., на його думку, слов'ян ще не могло бути [57, с. 198]. З огляду на це варто зазначити, що Йордан був першим і чи не єдиним істориком, який згадав про антів, у яких деякі дослідники схильні вбачати чомусь лише слов'ян, при описі подій другої половини IV ст. у Нижньому Подніпров'ї [22, с. 115]. Однак дотепер так і не доведено, що анти IV ст. являли собою саме слов'ян, а не іншу етнічну спільність.

Варто враховувати те, що термін *страва* становив частину похоронних традицій гунів, на формуванні нових рис яких повинні були відбитися тривалі контакти. І хоча анти Північного Причорномор'я, якщо вони були слов'янами, кілька десятиліть і за лежали від гунів, просто не змогли б у цій ситуації справити такий значний вплив на похоронний обряд гунів, унаслідок якого гуни почали б позначати слов'янським словом частину своєї похоронної церемонії, що, як відомо, відрізняється особливим консерватизмом. Отже, поховальні традиції гунів і пов'язана з цим термінологія сягають більш давніх часів.

Проти прихильників слов'янської і готської гіпотез є один вагомий лінгвістичний контраргумент – гуни, яких за мовою відносять до прототюрків або протомонголів, просто не змогли вимовляти назву частини своєї поховальної церемонії як *strava*. Це не характерно для тюркських мов. Як уже відзначили дослідники, Йордан користався грецьким текстом незбереженого опису похорону Аттіли, автором якого був Пріск. Отже, Йордан мав співставити перекручений термін з мови гунів з більш знайомим йому словом. Звичайно, латинські словники, використовуючи твір Йордана, подають таке пояснення терміна *strava* (*straba*): “купа трофейної зброї” [15, с. 957].

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує гіпотеза В. Арніма, який вважає, що це слово має гунське походження, тобто гуни були з ним добре знайомі задовго до міграції до Європи. Доказом цього, на думку дослідника, є те, що в деяких тюркських мовах збереглися слова з подібною основою, але в значенні “ховати труп” [48, 1936]. Однак ні в сучасних тюркських мовах, ні в ранньосередньовічних мовах тюрків [17] слова близькі за формою і семантикою до терміна *strava* не мають поширення. Отже, термін *strava* має неалтайське походження, і він міг потрапити до гунів у результаті контактів з неспорідненими їм народами.

Порівняльний аналіз поховальної церемонії паннонських гунів [22, с. 117] з аналогічними поховальними традиціями у давніх тюрків у Центральній Азії, про що повідомляє китайська династійна хроніка “Тань-шу” [5, с. 230], у західних тюрків, за повідомленням Менандра [31, с. 421–422], та у дагестанських гунів, опис яких міститься у творі Мовсеса Каланкатуаці [34, с. 124], дав підстави виявити спільні риси в поховальній обрядовості, але з порушенням послідовності: оплакування померлого, прощання з небіжчиком, поховання померлого, людські жертвопринесення тощо. У цьому випадку показово те, що в описі поховання Аттіли відсутні такі елементи поховального обряду, як змагання на честь померлого і жертвопринесення тварин. Однак замість цього в описі Йордана наявний термін *strava*. Варто зазначити, що етнографи схильні розглядали спортивні змагання на похоронах у кочівників, насамперед, як традицію заміщення принесення в жертву людей і тварин. Якщо людські жертвопринесення в описі Йордана присутні, то є сенс вважати, що термін *strava* мав означати жертвопринесення тварин, з чим безпосередньо був пов'язаний бенкет на честь небіжчика, для позначення якого Йордан використовував термін *commessatione*. Незважаючи на таку семантику слова, нез'ясованим залишається його походження.

Тому є сенс звернути увагу на спостереження Л. Гіндіна і Ф. Шелова-Коведяєва, відповідно до яких обряд поховання Аттіли нагадує “опис поховання скіфського царя” у Геродота [9 с. 168]. Дійсно, Геродот залишив нам досить детальний опис похорону

скіфських царів і інших скіфів у Четвертій Книзі своєї “Історії греко-перських воєн”, який дуже нагадує не лише поховання гунського вождя Аттіли, а й дещо подібний до поховальних традицій західних тюрків та дагестанських гунів [8]. Дуже характерно, що осетини, в яких вбачають нащадків іраномовних аланів, ще в ХІХ ст. продовжували дотримуватися аналогічних похоронних традицій. За спостереженнями дослідників, осетинський похоронний обряд зберіг багато традицій поховальної обрядовості давніх кочівників скіфо-сарматської епохи, і тому може значною мірою доповнювати уривчасті зведення письмових джерел. Важливо те, що осетини після похорону робили жертвопринесення тварин, а принесення в жертву коня лише імітували [18, с. 188–198; 24, с. 72–105; 33]. Отже, осетинський матеріал демонструє не тільки подібність похоронних традицій з гунськими, але й зі скіфськими. А це означає, що прототипом поховально-поминальної обрядовості кочівників пізньої Античності стали похоронні традиції номадів скіфського часу.

Отже, є підстави вважати, що предки гунів, ще перебуваючи у Центральній Азії, могли зазнати значного впливу з боку іраномовних племен у таких дуже консервативних традиціях, як поховальні. Результати археологічних розкопок підтверджують це припущення.

На сьогодні багато дослідників дотримуються тієї думки, що формування гунської конфедерації племен почалося в Центральній Азії ще до нашої ери. У процесі просування на Захід “хуни” взаємодіяли з кочовими племенами іранського походження в Центральній Азії і Східній Європі – саками, массагетами, аланами і т. п. Ймовірно багато племен і родів іраномовних номадів входили до складу “хунської” (гунської) конфедерації. Це повинно було припускати інтенсивність контактів, що могло відобразитися і на ідеології верхівки гунського суспільства. Можливо тому похоронний обряд гунів був подібним до поховальних традицій не тільки ранніх тюрків, але і скіфів та інших іраномовних народів. Розкопки кургану Аржан ранньоскіфського часу в Туві та Пазирикських курганів на Алтаї свідчать не лише про поширеність скіфських поховальних традицій у Центральній Азії до нової ери, а й про інтенсивність контактів між прийшлим індоевропейським і місцевим населенням у галузі ідеології [12, с. 45–59; 30, с. 35–41; 35, с. 62–69, 326–361].

Отже, якщо гуни успадкували від своїх попередників багато чого з поховальних традицій, то разом із цим вони могли успадкувати і відповідну термінологію поховально-поминального змісту. Як уже було відзначено, іраномовні народи під час поховання особливо знатних осіб практикували не тільки жертвоприношення людей, але і тварин. Вже було акцентовано увагу на тому, що Йордан, описуючи похорон Аттіли, згадав про людські жертвоприношення, хоча в нього немає прямої згадки про принесення в жертву тварин. Тому є сенс припустити, що для позначення цього обряду Йордан міг використовувати знайомий йому термін *strava*, замість відомого гунам близького за формою і змістом запозичення з інших мов. У зв’язку з цим особливий інтерес може становити спеціальна термінологія із сучасної осетинської мови, що безпосередньо стосується мови аланів, які в період пізньої Античності інтенсивно контактували з гунами.

У сучасній осетинській мові В. Абаєв зафіксував термін *st’aelyn* : *st’aeld*, що має такі значення – “гинути”, “пропадати”, “померти” тощо [2, с. 163]. Якщо керуватися

тим, що давньоіранське *-r-* у сучасних іранських мовах схильне переходити в *-l-*, то цілком можна погодитися з думкою В. Абаєва, що цей термін походить від давнього іранського **starya-*, який походить від спільноіндоевропейського **star-*, **ster-* – “ставати нерухомим, мертвим”, а також “засихати, ставати непотрібним” [2, с. 163]. На доказ цієї етимології В. Абаєв навів такі паралелі: “...перс. *satarvan* ‘безплідний’, давн. інд. *stari-* ‘безплідна корова’, рос. *стерва* ‘падло’, давн. рус. *стърва* ‘труп’, рос. *стербнуть* ‘робитися твердим’, ‘ціпеніти’, ‘відмирати’, нім. *sterben*, нидерл. *sterven* ‘помирати’, англ. *starve* ‘помирати з голоду’, ‘здохнути’; давн. нім. *starr* ‘нерухомий’, ‘заціпенілий’, ст. слов. *starъ* ‘старий’, лат. *sterilis*, гр. *στειρος* ‘безплідний’, *στέριφος* ‘твердий’, ‘марний’...” [2, с. 163]. На підставі цього В. Абаєв зробив такий висновок: “...ос. *st'aelyn* за семантикою стоїть ближче до деяких слов'яно-німецьких фактів (значення ‘помирати’) і з цього боку може бути прилічене до скіфо-європейських ізоглос” [2, с. 163–164]. Однак у цій ситуації варто звернути увагу на те, що в багатьох індоевропейських мовах слова з подібною основою мають безліч інших семантичних значень.

Найбільший інтерес становить слов'янський матеріал. Скажімо, І. Огієнко семантику та походження українського стерво пояснює так: “*Стерво* – це те, що лишається по дохлій тварині; воно найбридкіше для людини, чому й стало за дуже поширену й часту лайку; рос. *стерва* жіночого роду на відміну від українського *стерво*, яке є середнього роду, з давнього *стерво*, *стърво*, *стыръвь*... етимологія не ясна...” [32, с. 309]. Аналогічну етимологію українського стерво подано в новітньому “Етимологічному словнику української мови”: “м'ясо”, “яма для падали”, “падаль”, “труп” тощо [20, с. 410]. Свого часу етимологію російського *стерва* М. Фасмер вивів також з індоевропейських мов у значенні “падло, труп”. Дослідник відзначив, що деякі філологи “вважають вихідним знач. «розкладатися, гнити» і зближують із лтш. *sterdet* «сохнути, гнити»..., норв. діал. *stor* сер. р. «гниття, тлін», *stora*, *storna* «гнити, зотлівати», лат. *stercus*, род. в. *-oris* порівн. «гній», авест. *star-* «опоганювати себе, грішити», ін.-перс. *strav-* «опоганювати себе» ...”. При цьому М. Фасмер відзначив, що “неймовірно зближення з **sterti* (див. *простягти*), лат. *sternō*, -re «розстеляти», інд. *stṛṇōti* «усипале»...”, а також “необгрунтоване припущення про запозичення з герм. – д-в-н. *sterbo*...” [45, с. 756–757]. Зі свого боку, І. Срезневський у “Словнику давньоруської мови” слово *стърв–стерво* визначив як “труп” і порівняв його з литовським *sterva* – “падло” [42, с. 586]. Однак найцікавішу етимологію російського слова стерва можна зустріти у В. Даля, який пояснив це як “труп тварини, яка здохла; падло, мервеччина, дохлятина...” [14, с. 541–542]. Отже, у первісному варіанті слово *стерва* (*стерво*) в слов'янських мовах мало означати мертву тварину. При цьому годі сумніватися в тому, що воно пов'язане з давнім індоевропейським **star-*, **ster-*. Не менший інтерес можуть становити і дані про індо-іранські мови.

У цій ситуації привертає увагу те, що давньоіндійське *stari-* має значення “безплідна корова” [2, с. 163]. Подібне ми можемо спостерігати в близькоспоріднених до індоарійських іранських мов. У деяких памирських мовах, що традиційно з усіх іранських вважаються найбільш ізольованими, існують близькі за формою і семантикою слова. У ваханській мові був зафіксований термін *strin*, що означає “ялова, безплідна (про худобу)” [10, с. 452]. А в мунджанській мові відзначене близьке слово

šīŋgeya – “ялова, нетільна корова”, що, на думку І. Стеблін-Каменського, пов’язане з давньоіранським *stanni-, давньоіндійським *stari-*, шугнанським *sitūr*, сарикольським *stir*, перським *satarvan* (“стерилізована, безплідна жінка”) [43, с. 151; 44, с. 317–318]. Дуже характерно, що в інших іранських мовах схожі терміни позначають просто худобу. В осетинській мові для позначення корови або бика використовують термін *stur* [2, с. 155]; в язгулямській мові дрібну рогату худобу позначають словом *seter* [47, с. 240]; у бартангській для позначення великої рогатої худоби використовують терміни *sitūr*, *sutūr* [40, с. 154–155]; у мунджанській мові для позначення рогатої худоби існує термін *setūr* [11, с. 357]; для позначення великої рогатої худоби в шугнанській мові використовувалося слово *situr* [21, с. 230]; в ягнобській дрібна рогата худоба позначалася термінами *sūtūr*, *s’tur*, *stur* [4, с. 324]. Дослідники одностайні в думці, що прототипом усіх цих слів була авестійська форма *staura*, що слугує для позначення худоби [39, с. 319]. Однак так і не зрозуміло, чому в деяких сучасних іранських мовах подібні терміни використовують для позначення безплідної, ялової худоби.

Здається, матеріали саме з української мови найкраще можуть пояснити ситуацію. Термін *ялова* (*яловий*) в українській мові має такі значення: “та, яка не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин) – ялова корова; неродюча (про землю); пустий, безпредметний, нікому не потрібний; марний тощо”. Отже, безплідна корова вважалася марною і мала бути вбитою. З цим терміном безпосередньо пов’язане слово *яловичина*, що походить від терміна *ялівка*, тобто “неплідна корова”, яка не дає молока і котру недоцільно тримати.

З огляду на це, є сенс вважати, що давньоіранський термін *staura* споконвічно міг означати лише тварину, яку мали вбити, що згодом у більшості випадків стало позначенням для всієї худоби. Отже, це слово мало бути семантично і за формою пов’язаним з індоєвропейським **star-*, бо споконвічно означало вбитих тварин. Тому виникає питання, чи не пов’язане походження слов’янського *страва* з цими здавалося б протилежними за семантикою давніми термінами?

Етимологію українського *страва* І. Огієнко подав так: “*Страва* – харч, їда. Це слово знаходимо вже в Йордана в погребнім запису Аттілі 454 року, чому воно найстаріше з записаних слов’янських слів і визначало тоді «поминку по небіжчику» чи «тризну». В значенні поминальної їжі це слово відоме в мові польській іще в XV віці... З часом давнє значення зовсім не забулося, позосталося тільки «їжа»... Страва, праслов. слово – корм для людини, тоді як трава — корм для тварини...” [32, с. 317]. Досить оригінальну етимологію українського *страва* подано в новітньому “Етимологічному словнику української мови”, де цей термін пов’язують зі словом *травити*. Своєю чергою останнє має одне із семантичних значень “засвоювати їжу” [20, с. 431, 614]. Отже, з таких пояснень випливає, що терміни *страва* і *трава* мають бути пов’язані між собою. Однак не може того бути, щоб основний раціон давніх слов’ян складався із трави.

У своєму “Словнику давньоруської мови” І. Срезневський відзначив такі значення для слова “страва (чи сътрава?)” – “продовольство, постачання”, “податок” [42, с. 530]. Як уже згадувалося, А. Котляревський указав на те, що слово *страва* було згадане “у пам’ятниках старої чеської писемності і саме зі значенням похоронних поминок, бенкету по смерті” [27, с. 39]. Отже, за давніх часів терміном *страва* слов’яни могли позначати

усе, що було пов'язане з похоронним бенкетом, що мав починатись із жертвоприношення тварин. Однак є підстави вважати, що у слов'ян процес принесення в жертву тварин і поїдання цих тварин позначався терміном, ближчим до давнього індоєвропейського **star-*, ніж до *strava*. До цих висновків підводить ситуація зі словами в російській “стербать, стербануть” і “стербнуть”. М. Фасмер етимологію перших двох слів пояснює так: “**стербать**, стербануть «сърбати, перекинути (напр., горілку)”. Згідно Преобр. (II, 276), пов'язане із *сербать*. Неясно *-m-*” [45, с. 756]. І відразу М. Фасмер подав етимологію близького терміна *стербнуть*: “«робитися твердим, ціпеніти, відмирати», укр. *остербати*, *остербнути* «видужати, заціпнути, затекти», давн.-рус. *усторобити* ся «видужати», *устребе* 3 л. ед. ч. аор. ἰδρόθη, ст.-слав. «*страбити*, *оустрабити*» «видужати» (Euch. Sin., Супр.), слов. *стръбль*, *стръблькъ* «здоровий, міцний», *устраба* «видужання», сербохорв. *оустрабити* «вилікувати»... Праслав. *stъrb-: *storb-, пов'язані відношенням старого відношення голосних, споріднені до д.-в.н. sturpan «помирати», власне «робитися нерухомим»...» [45, с. 756].

Варто зазначити, що в одних слов'янських мовах дієслово з основою *стерб-* позначало смерть, а в інших – видужання. У цьому випадку можна спостерігати характерне для індоєвропейських мов явище, коли ті ж самі терміни у споріднених мовах можуть мати зовсім протилежні семантичні значення (наприклад, рос. *уродливая* – укр. *вродлива*). На прикладі вживання “стербать, стербануть” і “стербнуть” ми бачимо, що в слов'янських мовах майже ідентичні за формою терміни позначають два, здавалося б, не пов'язані між собою явища – їжу і смерть. Це наводить на думку, що в основі їхній було слово, яке використовувалося для позначення праобразу цих понять – “жертвоприношення тварини, жертовна їжа”. Отже, споконвічним терміном у слов'ян для позначення жертвоприношення і тризни був **sterba*. Однак на прикладі праслов'янського **storb* і старослов'янського *страбуми* можна припустити, що в давньослов'янській мові могли бути перестановка і чергування голосних. А це може означати, що *strava* з аналогічним значенням могло являти собою не запозичення з інших мов індоєвропейського походження, а результат трансформації давньослов'янського **стерба* в *страва* [45, с. 756].

Проте аналогічні процеси можна спостерігати і в іранських мовах. Як уже відзначалося, у багатьох сучасних іранських мовах існують позначення для худоби, що походять від авестійського *staura* [39, с. 319]. У той же час існування в перському терміна *satarvan* – “безплідна” дає підстави вважати, що в деяких іранських мовах для позначення безплідної худоби міг зберігатися більш давній термін **starva*. Однак в іранських мовах **starva*, на відміну від слов'янських, не трансформувалася в позначення для їжі, а продовжував тривалий час слугувати для позначення безплідної, тобто призначеної для вбивства худоби. Тому можна припустити, що в одній із груп кочових іранських племен термін **starva* міг трансформуватися в **strava*. Це припускає собою можливу для іранських мов перестановку голосних. Як доказ цього, необхідно відзначити давньоперське *strav-* (“опоганювати себе”, тобто доторкатися до мертвого) [45, с. 756–757], а також ваханське позначення для безплідної худоби *strin* [10, с. 452], де, на відміну від давньоіранського *staura*, голосний стоїть після *-r-*. Отже, ймовірно, що слов'янська страва походить від давньоіранського **strava*. У цьому випадку не можна

заперечувати того, що предки гунів могли запозичити в степу від давніх іранців один із варіантів для позначення жертвних тварин – **starva* чи **strava*. Тоді у мові гунів, яку традиційно відносять до алтайських, він набув би вигляд **istarva* / **istrava*. **Невідомо, в якому варіанті назва цього елемента поховального обряду гунів потрапила у загублений фрагмент тексту твору Пріска, що його використав** Йордан. Отже, до нас термін *strava* дійшов в інтерпретації самого Йордана.

Ще й досі серед дослідників не припиняються суперечки щодо походження Йордана. Одні вчені вважали його готом, а інші – аланом. Проте мало хто заперечував те, що Йордан мав родинні зв'язки з аланами [37, с. 14–15]. Це і дає підстави вважати, Йордан міг знати мову аланів. Тому, Йордан міг побачити в тексті Пріска знайомий йому термін, але в перекрученому вигляді. У результаті Йордан зафіксував у фрагменті свого твору слово, що відповідало мові аланів початку VI ст. – *strava*. Саме так алани мали називати обряд, безпосередньо пов'язаний з початком поминальної тризни. Наявність саме такого терміна серед слов'ян зайвий раз може свідчити на користь того, що в значенні “жертвна їжа” він до них міг потрапити від іраномовних сусідів – аланів в епоху Великого переселення народів. А це може бути аргументом на користь того, що термін *strava* потрапив у словники латинської мови саме завдяки твору Йордана, де одержав не зовсім переконливе пояснення з боку укладачів. Отже, є сенс вести розмову про іранське походження терміна *сmpava*, що існував як серед гунів, так і серед слов'ян. Загалом ситуація виглядає так:

У найдавніших індоєвропейців міг існувати термін **star-*, **ster-*, що, крім семантичних значень “ставати нерухомим, мертвим”, міг також означати “бути убитим”. Похідним від нього відповідно міг стати термін **starva* / **starba* у значеннях “жертва, вбита тварина тощо”. Дуже характерно, що аж до недавнього часу німецькі, балтські і слов'янські мови зберігали похідні від цих стародавніх слів майже з первісними семантичними значеннями. Однак у момент відділення індо-іранських скотарських племен від загального масиву індоєвропейців розвиток термінів цього типу пішов у двох напрямках. В індо-іранців у період їхньої спільності терміни, похідні від **star-*, трохи змінили свої семантичні значення. Якщо споконвічно їх використовували для позначення принесених у жертву тварин (велика і дрібна рогата худоба), то дуже швидко вони стали позначати безплідну худобу, що мала бути вбита. У період окремого існування іранської спільності терміни, похідні від **star-*, **starv-*, в одних іраномовних народів продовжували використовуватися для позначення безплідної худоби в значенні “марний”, в інших – вони трансформувалися в позначення для всієї худоби. Існуючі аналоги дають підстави вважати, що в іраномовних номадів Євразійського степу подібні терміни довго зберігали семантичні значення “марна худоба”, “жертвні тварини”, “жертвопринесення тварин”. Дані іранського мовознавства свідчать на користь того, що в одній із груп кочових іранських племен термін **starva* міг трансформуватися в **strava*. Від цих іраномовних номадів він міг і потрапити до предків гунів разом з багатьма елементами поховального обряду. Однак визначити, коли і де це могло відбутися, важко уявити. У мові гунів, яку традиційно відносять до алтайських, він міг трансформуватися або в **istarva*, або в **istrava*. Судячи зі змісту повідомлення Йордана, так гуни могли позначати жертвопринесення тварин, що безпосередньо передувало поминальній тризні.

Йордан у своєму творі “Гетика” відзначив, що свідчення про гунів він запозичив із незбережених фрагментів твору Пріска. Отже, до нас термін *strava* дійшов у інтерпритації самого Йордана. Враховуючи те, що Йордан знав аланську мову, логічно вважати, що він зафіксував у фрагменті свого твору слово відповідно до мови аланів початку VI ст. – *strava*. Наявність саме такого терміна серед слов’ян зайвий раз може свідчити на користь того, що саме в такій формі й у значенні “жертвна їжа, вбита тварина” він до них міг потрапити від іраномовних сусідів.

Ведучи розмову про спадщину гунів, варто згадати приазовських болгар VI–VII ст., на чолі яких були прямі нащадки Аттіли. У 603 році, коли Великий Тюркський каганат остаточно розпався на два каганати – Західний та Східний, почався процес консолідації протоболгарських племен, тобто виникли предумови для формування Великої Болгарії (союзу п’яти племен) [13, с. 160; 25, с. 90]. Але для утворення конфедерації племен кочівників має існувати один важливий чинник – наявність харизматичного роду або клану. Таку харизму у той період у степах Східної Європи міг мати рід Дуло. “Іменник болгарських ханів” подає перелік 13 імен ханів, більшість з яких походили з роду Дуло і при цьому на першому місці згадано Авітохола, в якому багато дослідників вбачають легендарного вождя гунів Аттілу [28; 29, с. 128–129]. Як слушно зазначив О. Гадло, перша частина “Іменника...” історична “тільки з імені третьої особи Гостуна”, а попередні імена являють собою фольклорну традицію [7, с. 114]. Проте ніхто не буде заперечувати історичність існування другого хана, якого звали Ірнік. Йордан повідомляє, що невдовзі після смерті Аттіли його молодший син Ернак “вместе с остальными избрал отдаленные места Малой Скифии” [22, с. 120]. Звідси виходить, що наприкінці V ст. нащадки Аттіли зайняли колишні землі розбитих оногурами-хайландурами гунів-акацирів у Східному Передкавказзі. Єгіше повідомляє, що вже в середині V ст. на чолі хайландурів був “царський рід” [19, с. 127]. Отже, вже тоді представники харизматичного роду Дуло могли очолити особливе плем’я, до складу якого, крім гунів, на правах родів могли входити залишки сарматів та оногурські роди.

В “Іменнику болгарських ханів” згадано ім’я засновника Дунайської Булгарії хана Аспаруха, сина Кубрата [28; 29, с. 128–129]. На думку О. Гадло, цей антропонім має ірансько-кавказьке походження [7, с. 117]. Дослідники в імені *Аспарух* схильні вбачати термін іранського походження *Aspa-ruk*, що має означати “світлий кінь” або “той, хто володіє світлими кіньми” [29, с. 139]. Свого часу А. Кунік висловив припущення, що в імені болгарського хана *Гостунь* можна також помітити запозичений тюрками-болгарами іранський антропонім. Підставою для цього стала назва роду цього хана – *Ермі*, що знаходить аналогії в назві племені *Герміхіони*, яке, за даними Феофана, проживало на схід від Танаїса та персів і мало назву *Керміхіони* [29, с. 132]. Окрім цього, увагу О. Гадло привернув попередник Аспаруха, якого звали Кубрат. В “Іменнику...” його ім’я мало вигляд *Курт* [28]. За О. Гадло, цей антропонім має також іранське походження, бо в осетинській мові слово *курд* вживається для позначення коваля [7, с. 117]. Проте остання етимологія сумнівна через те, що це ім’я було зафіксоване в документі, переписаному аж у XV ст. Крім того, сучасний болгарський дослідник П. Добрев звернув увагу на інший пасаж, що міститься в “Іменнику болгарських ханів”: “Сии же князь родъ Дуоловъ рекше Вихтунъ” [29, с. 129]. Аналогії з деяких іранських мов дали

підстави болгарському дослідникові зробити висновок, згідно з яким терміни *Вихтун* та *Дуло* мають східноіранське походження і становлять еквіваленти, що означають “керуючий, наділений владою” [16, с. 150–151]. Проте у цій ситуації важко сказати, чи успадкували ці іранські імена болгарські хани від своїх предків-гунів, чи це є наслідком двохсотлітніх контактів приазовських болгар з аланами, які в ранньому Середньовіччі продовжували мешкати по-сусідству – на Північному Кавказі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Л., 1973. – Т. II.
2. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Л., 1979. – Т. III.
3. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Л., 1989. – Т. IV.
4. *Андреев М. С.* Ягнобские тексты / М. С. Андреев, Е. М. Пещерева. – М.; Л., 1957.
5. *Бичурин Н. Я. (Иакинф).* Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Н. Я. Бичурин (Иакинф). – М.; Л., 1950. – Т. I.
6. *Бонгард-Левин Г. М.* От Скифии до Индии / Г. М. Бонгард-Левин, Е. А. Грантовский. – М., 1983.
7. *Гадло А. В.* Этническая история Северного Кавказа IV–X вв. / А. В. Гадло. – Л., 1979.
8. *Геродот.* Історія в дев'яти книгах / Геродот; пер. А. О. Білецького. – К., 1993.
9. *Гиндин Л. А.* Strava // Свод древнейших письменных известий о славянах / Л. А. Гиндин, Ф. В. Шелов-Коведяев. – М., 1994. – Т. I.
10. *Грюнберг А. Л.* Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский язык / А. Л. Грюнберг, И. М. Стеблин-Каменский. – М., 1976.
11. *Грюнберг А. Л.* Языки Восточного Гиндукуша. Мунджанский язык (тексты, словарь, грамматический очерк) / А. Л. Грюнберг. – Л., 1972.
12. *Грязнов М. П.* Аржан: царский курган раннескифского времени / М. П. Грязнов. – Л., 1980.
13. *Гумилев Л. Н.* Древние тюрки / Л. Н. Гумилев. – М., 1967.
14. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Современное написание: в 4-х т / В. И. Даль. – М., 2003. – Т. 4.
15. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – изд. 2-е / И. Х. Дворецкий. – М., 1976.
16. *Добрев П.* Сказанието на Атиловите хуни. По следите на една научна сензация / П. Добрев. – София, 1997.
17. *Древнетюркский словарь.* – Л., 1969.
18. *Дюмезиль Ж.* Скифы и нарты / Ж. Дюмезиль. – М., 1990.
19. *Егишэ.* О Вардане и войне армянской / Егишэ; пер. с древнеарм. И. А. Орбели. – Ереван, 1971.
20. *Етимологічний словник української мови.* – К., 2006. – Т. V.
21. *Зарубин И. И.* Шугнанские тексты и словарь / И. И. Зарубин. – М.; Л., 1960.
22. *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов / Иордан; пер. с лат. Е. Ч. Скржинской. – М., 1960.
23. *Калоев Б. А.* Данные этнографии и фольклора о происхождении осетин / Б. А. Калоев // Происхождение осетинского народа. – Орджоникидзе, 1967. – С. 98–124.
24. *Калоев Б. А.* Похоронные обычаи и обряды осетин в XVIII – начале XIX вв. / Б. А. Калоев // Кавказский этнографический сборник. – М., 1984. – Т. VIII.

25. *Кляшторный С. Г.* Государства и народы евразийских степей в древности и средневековье / С. Г. Кляшторный, Г. И. Султанов. – СПб., 2000.
26. *Кобычев В. П.* В поисках прародины славян / В. П. Кобычев. – М., 1973.
27. *Котляревский А. А.* О погребальных обычаях языческих славян / А. А. Котляревский. – М., 1868.
28. *Кулаковский Ю. А.* История Византии. 602–717 годы / Ю. А. Кулаковский. – СПб., 1996.
29. *Куник А.* О родстве Хагано-Болгар с Чувашиами по славяно-болгарскому Именнику / А. Куник // Записки императорской Академии наук. – СПб., 1879. – Т. XXXII. – Кн. II. – С. 118–161.
30. *Кызласов Л. П.* Древняя Тува / Л. П. Кызласов. – М., 1979.
31. *Менандр.* Продолжение истории Агафиевой / Менандр // Византийские историки / пер. с греч. С. Дестуниса. – СПб., 1860.
32. *Митрополит Іларіон (Огієнко І. І.).* Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1994. – Т. IV.
33. *Миллер В. Ф.* Осетинские этюды / В. Ф. Миллер. – М., 1882. – Т. II.
34. *Мовсєс Калакатуаці.* История страны Алуанк / Мовсєс Калакатуаці / пер. Ш. В. Смбатяна. – Ереван, 1984.
35. *Руденко С. И.* Культура населения Горного Алтая в скифское время / С. И. Руденко. – М.; Л., 1953.
36. Сказания Приска Панийского / пер. с греч. Г. С. Дестуниса. – СПб., 1860.
37. *Скржинская Е. Ч.* Иордан и его “Getica” / Е. Ч. Скржинская // О происхождении и деяниях гетов / Иордан; пер. с лат. Е. Ч. Скржинской. – М., 1960.
38. *Скржинская Е. Ч.* Комментарий / Е. Ч. Скржинская // О происхождении и деяниях гетов / Иордан / Пер. с лат. Е. Ч. Скржинской. – М., 1960.
39. *Соколов С. Н.* Язык Авесты / С. Н. Соколов. – Л., 1964.
40. *Соколова В. С.* Бартагские тексты и словарь / В. С. Соколова. – М., 1960.
41. *Сотиров Г.* Странности ономастики и лексики раннеготского языка / Г. Сотиров // <http://artifact.org.ru/proverka-na-mestnosti/sotirov-g-strannosti-onomastiki-i-leksiki-rannegotского-yazika.html>
42. *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М., 1989. – Т. 3. – Ч. 1.
43. *Стеблин-Каменский И. М.* Рец. на кн.: Грюнберг А. Л. Языки Восточного Гиндукуша. Мунджанский ский язык (тексты, словарь, грамматический очерк). – Л.: ЛО из-ва “Наука”, 1972 // Вопросы языкознания. – 1974. – № 3.
44. *Стеблин-Каменский И. М.* Этимологический словарь ваханского языка / И. М. Стеблин-Каменский. – СПб., 1999.
45. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М., 1987. – Т. III.
46. *Шафарик П.* Славянские древности / П. Шафарик. – М., 1837. – Т. 1. – Кн. 2.
47. *Эдельман Д. И.* Язгулямско-русский словарь / Д. И. Эдельман. – М., 1971.
48. *Arnim V.* Bemerkungen zum Hunnischen / V. Arnim // Zeitschrift für Slawische Philologie. – Heidelberg, 1936. – Bd. 13.
49. *Feist S.* Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache / S. Feist. – Leiden, 1939.
50. *Grimm Jac.* Über Jordandes und die Geten / Jac. Grimm // Kleinere Schriften. – Berlin, 1866. – III.
51. *Jordanis.* Getica. Ed. Th. Mommsen / Jordanis. – Berlin, 1885.

52. *Schwartz E. Germanische Stammeskunde / E. Schwartz. – Heidelberg, 1956.*

53. *Vernadsky G. Ancient Russia / G. Vernadsky. – New Haven, 1943.*

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

THE IRANIAN WORDS IN THE HUN LANGUAGE

Oleh Bubenok

*A. Yu. Krymsky Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Eurasian Steppe Department,
4, Hrushevsky Str., Kyiv, Ukraine, 01001,
tel.: (38044) 279-34-40, e-mail: helgebub@gala.net*

This paper is dedicated to the origin and semantic means of terms *strava* mentioned in the “Getica” by Iordannis and also *medos* and *hamos* mentioned in the “History” by Priscus. We don’t believe in their Gothic and Slavic origin. Therefore the hypothesis on their Iranian (Skythian-Sarmatian-Alanian) origin is more preferable. The attention is concentrated also on the Iranian origin of name *Asparukh* belonged to Bulgarian khan who was a descendant of Huns king Attila.

Key words: medos, hamos, strava, Priscus, Iordannis, Asparukh.

ИРАНИЗМЫ В ЯЗЫКЕ ГУНОВ

Олег Бубенок

*Институт востоковедения им. А. Ю. Крымского НАН Украины,
Отделение Евразийской степи,
ул. Грушевского, 4, Киев, Украина, 01001,
тел.: (38044) 279-34-40, e-mail: helgebub@gala.net*

Статья посвящена происхождению и семантике терминов *strava*, использованного в “Гетике” Иордана, и *медос* и *хамос*, о которых упоминает Приск Панийский. Вызывает большое сомнение их славянское и готское происхождение. Более вероятной представляется гипотеза иранского (скифо-сармато-аланского) происхождения этих заимствований в языке гуннов. Также акцентировано внимание на иранском происхождении имени *Аспарух*, которое принадлежало болгарскому хану, потомку вождя гуннов Атиллы.

Ключевые слова: медос, хамос, страва, Приск, Иордан, Аспарух.